

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING KOGNITIV KOMPETENSIYASINI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA SHAKLLANTIRISH JARAYONINING BOSQICHLARI

Xudoyberganov Doniyor Yangiboy o'g'li, Urganch davlat pedagogika instituti o'qituvchisi STAGES OF THE PROCESS OF FORMATION OF COGNITIVE COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS BASED ON AN INTEGRATIVE APPROACH

*Doniyor Y. Khudoyberganov,
teacher of the Urgench State Pedagogical Institute*



<https://orcid.org/0009-0007-1987-7097>
xudoyberganov.doniyor@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining kompetensiyasini shakllantirishda o'qituvchining kasbiy kompetentligini o'rni ko'rib chiqiladi. Muallifning ta'kidlashicha, hatto eng muvaffaqiyatli o'qituvchilar ham faolligi va ijodiy fikrlash qobiliyati cheklangan o'quvchilarga duch kelishlari mumkin. Ushbu muammoni hal qilish uchun qo'shimcha topshiriqlar, loyihalar va guruhiy faoliyatni o'z ichiga olgan individual o'quv strategiyalarini yaratish taklif etiladi. Shuningdek, maqolada, boshlang'ich sinf o'quvchilarning kognitiv kompetensiyani rivojlantirishning uch bosqichi keltirilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, boshlang'ich sinf o'qituvchisi, boshlang'ich sinf o'quvchilari, rivojlanish, mustaqillik, faollik, motivatsiya, kognitiv kompetensiya, bosqichlar, o'quv faoliyati, tabaqalashtirilgan o'qitish usullari, qiziqishlar, ijobiy munosabat, o'quv pozitsiyasi.

Аннотация: Статья рассматривает роль компетентности учителя в развитии компетентности учеников начальных классов. Автор подчеркивает, что даже самые успешные учителя могут столкнуться с учениками, которые ограничены в своей активности и способности к творческому мышлению. Для решения этой проблемы предлагается создание индивидуальных стратегий обучения, включая дополнительные задания, проекты и групповую работу. Статья также описывает три этапа развития познавательной компетентности у младших школьников.

Ключевые слова: компетентность, учитель начальных классов, ученики начальных классов, развитие, самостоятельность, активность, мотивация, познавательная компетентность, этапы, учебная деятельность, дифференцированные методы обучения, интересы, позитивное отношение, учебная позиция.

Annotation: The article examines the role of teacher competence in the development of primary school students' competence. The author emphasizes that even the most successful teachers may encounter students who are limited in their activity and ability to think creatively. To solve this problem, it is proposed to create individual learning strategies, including additional assignments, projects and group work. The article also describes three stages in the development of cognitive competence in primary school children.

Key words: competence, primary school teacher, primary school students, development, independence, activity, motivation, cognitive competence, stages, educational activity, differentiated teaching methods, interests, positive attitude, educational position.

KIRISH

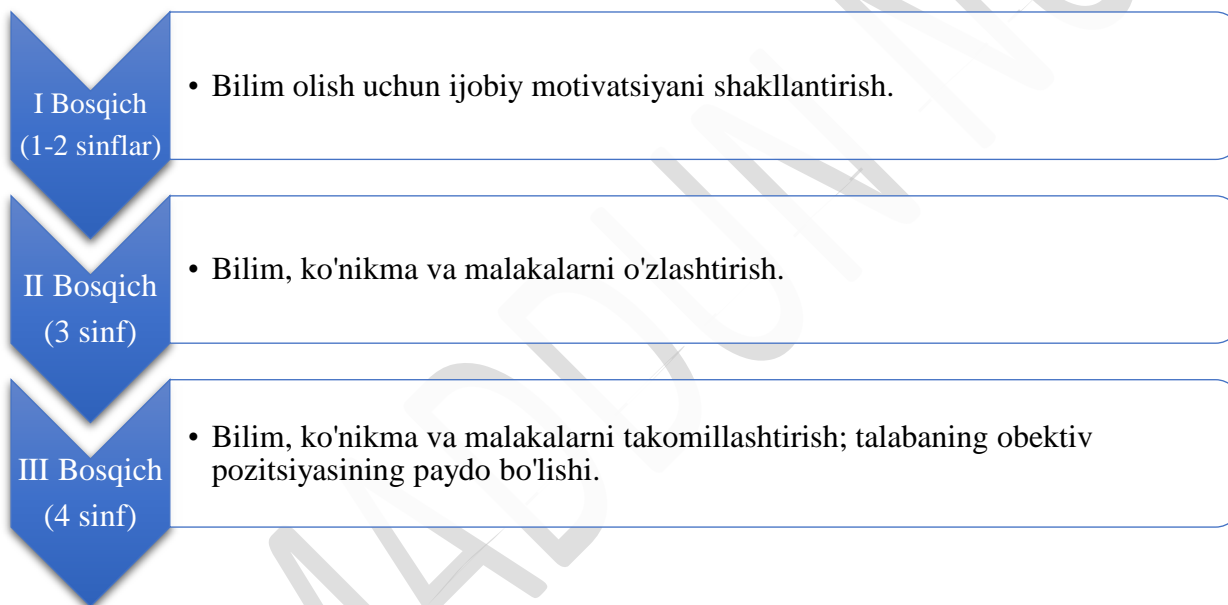
O'qituvchining kompetentligi o'z navbatida o'quvchilarning kompetentligini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Hatto eng muvaffaqiyatli o'qituvchilar ham tirishqoqlik bilan o'qiydigan va o'qituvchining ko'rsatmalariga faol rioya qiladigan, ammo o'quv faoliyatida mustaqillik va faollik ko'rsatmaydigan o'quvchilarga duch kelishlari mumkin. Bunday o'quvchilar faqat reproduktiv o'rganishga, ya'ni ma'lumotni takrorlash va yodlashga qodir, ammo ijodiy yondashuv va materialni tahlil qilishda qiyinchiliklarga uchraydilar.

Ushbu muammoni hal qilish uchun o'qituvchilar har bir o'quvchining qobiliyatlari,

qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda individual ta'lim strategiyalarini yaratishlari kerak. Bunga qo'shimcha topshiriqlar, loyihalar, guruhda ishlash, munozaralar va o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, ijodkorlik hamda mustaqillikni rivojlantirishga yordam beradigan boshqa usullar kiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Biz tomonimizda boshlang'ich sinf o'quvchilarida kognitiv kompetentligini rivojlantirish uchun bosqichda amalga oshirilishi aniqlandi:



1 - Rasm. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kognitiv kompetentlikni rivojlantirishning uch bosqichi

I bosqich: o'quvchilarni bilim olish uchun ijobiy motivatsiyasini shakllantirish.

Ushbu bosqichning vazifasi o'qituvchilar, ota-onalar, sinf va jamiyatdan kelib chiqadigan tashqi ta'lim motivlarini (masalan, maslahatlar, talablar, ko'rsatmalar, diskussiya, undash) bilim olishning ichki motivlariga aylantirishdir, shunda o'quvchining o'zi ichki ehtiyoj va istakni his qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning e'tiborini berilayotgan bilimlarni o'zlashtirish ularning harakatlariga bog'liqligiga qaratish muhim. Maktab hayotining boshida o'quvchi tabiiy ravishda bilim

olishga intiladi. Ta'limotning turli xil ijtimoiy motivlari orasida yuqori baholarga intilish muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun yuqori baholar ularning hissiy farovonligiga hissa qo'shadi.

O'quv faoliyatini to'liq o'zlashtirish uchun kognitiv motivlar, shuningdek shaxsiy o'sish va o'zini takomillashtirish motivlari juda muhim [1]. O'quvchi ta'lim jarayonida shaxsan o'zi uchun muhim bo'lgan ma'no va mazmuni ko'rganda, ta'limni o'zi u uchun ahamiyatini anglaydi. Buning sababi, u o'rganishni o'zini rivojlantirish va

takomillashtirish usuli sifatida anglaydi. Agar boshlang'ich sinf o'quvchisi yangi olgan bilimlarni tushunganidan xursand bo'lishni boshlasa, bu uning ta'lim faoliyati mazmuni bilan bog'liq bo'lgan ta'lim motivatsiyasining rivojlanishidan dalolat beradi. Ta'limning mazmunini aks ettiradigan va har bir o'quvchining ta'limiga mazmun beradigan bunday ta'lim motivatsiyasini rivojlantirish nafaqat kompetensiyani shakllantirishning ushbu bosqichida, balki boshlang'ich sinf barcha bosqichida davomida o'qitishning eng muhim vazifalaridan biri etib belgilangan.

NATIJAR VA MUHOKAMA

Bolalarda kompetensiyani shakllantirishning dastlabki bosqichida bir necha sabablarga ko'ra bilim olishga doimiy ijobiy munosabatni shakllantirish juda muhimdir:

1. Keyingi rivojlanish uchun asos: o'rganishga ijobiy munosabat keyingi ta'lim va shaxsiy rivojlanish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Agar bolada ta'lim jarayoniga salbiy munosabat boshidanoq shakllansa, bu uning keyingi ta'limiga to'sqinlik qilishi va o'qishga motivatsiya va qiziqishning etishmasligiga olib kelishi mumkin.

Motivatsiya va o'quv jarayonida erishgan yutuqlar: ta'lim jarayonida ijobiy munosabat ishtiyoq, motivatsiya va muvaffaqiyatga erishish istagi bilan bog'liq. Bolalar ta'lim faoliyatidan qoniqish his qilganda, ular ta'lim jarayonida faol ishtirok etish va o'quv yutuqlariga erishish ehtimoli ko'proq.

O'z-o'zini obektiv baholash va o'ziga ishonch: ta'lim jarayoniga ijobiy munosabat o'z-o'zini obektiv baholash va o'z qobiliyatlariga ishonchni shakllantirishga yordam beradi. Agar o'quvchi vazifalarini muvaffaqiyatli bajara olishiga ko'zi etsa, bu uning o'ziga bo'lgan ishonchini va keyingi harakatlar uchun motivatsiyasini oshiradi.

Qadriyatlar tizimini shakllantirish: ta'lim jarayoniga ijobiy munosabat bilim olishga bilan bog'liq qadriyatlarni shakllantirishga yordam beradi, masalan, bilimga intilish, o'z-o'zini rivojlantirish, doimiy ravishda o'zini takomillashtirish. Ushbu qadriyatlar bolaning keyingi hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

O'z-o'zini tartibga solish: Agar o'quvchi ta'lim jarayoniga qiziqsa va uning ahamiyatini ko'rsa, u o'quv jarayonini mustaqil ravishda tashkil etishga, ishini rejalashtirishga va qiyinchiliklarni engishga ko'proq moyil bo'ladi.

Shunday qilib, boshlang'ich sinflarda ta'lim jarayoniga doimiy ijobiy munosabatni shakllantirish bolalarda o'quv motivatsiyasini, o'zini o'zi obektiv baholashni, o'ziga bo'lgan ishonchni va o'zini o'zi boshqarishni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi, bu esa o'quv faoliyatini muvaffaqiyatli rivojlantirishga va keyingi ta'lim taraqqiyotiga yordam beradi.

Mashg'ulotlarni o'quvchilarining o'quv faoliyatida faol ishtirokini rag'batlantiradigan va ularning o'quv fanlariga qiziqishini rivojlantiradigan tarzda tashkil etish kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv qiziqishi o'rganilayotgan fanlarga hissiy munosabat orqali namoyon bo'ladi.

L.S. Vygotskiy qiziqish bolalarning xulq-atvorida asosiy rol o'ynashini, o'ziga xos tabiiy vosita ekanligini ta'kidlab quyidagi firlarni beradi. "Pedagogik qonunga ko'ra, bolani ma'lum bir faoliyatga jalb qilishdan oldin, uning qiziqishini uyg'otish muhim. O'qituvchi bolaning ushbu faoliyatga tayyorligini va u uchun zarur bo'lgan resurs va energiyaga ega ekanligini aniqlashi kerak. Keyin bola faoliyatda faol ishtirok etadi va o'qituvchi faqat uning harakatlarini boshqarishi va yo'naltirishi kerak" [1].

Kompetensiyani shakllantirishning ushbu bosqichida boshlang'ich sinf o'quvchilarining asosiy shaxsiy xususiyati sifatida faolligini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Faollik talabaning o'quv faoliyatiga jalb qilish darajasini - uning intensivligi va barqarorligini belgilaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv kompetensiyasini shakllantirishning birinchi bosqichi juda muhim hisoblanadi. Motivatsiya kompetensiyani shakllantirishda etakchi rol o'ynaydi, chunki ko'p jihatdan o'quvchining motivlari uning bilim olish istagiga ta'sir qiladi, o'quvchi bu asosda yangi bilimlarni egallashga intiladi hamda o'quv faoliyatida faol ishtirok etadi. Ushbu bosqichning muvaffaqiyatli yakunlanishi boshlang'ich sinf o'quvchisining boshlang'ich

sinflarni tugatguniga qadar o'quv faoliyatida kompetentsiyalarga ega bo'laolishiga bog'liq. Shuningdek, ular olingan bilim va ko'nikmalarni ongli ravishda o'zlashtirishni boshlaydilar.

Uchinchi sinfga to'g'ri keladigan **II bosqich boshlang'ich sinf o'quvchilarda kognitiv kompetentsiyaning asosiy tarkibiy qismlarini o'zlashtirishga qaratilgan.** Ushbu davrda o'quvchilar bilimlarni o'zlashtirish, ko'nikmalarni rivojlantirish va muvaffaqiyatli ta'lim olish uchun zarur bo'lgan malakalarni takomillashtirish bilan faol shug'ullanadilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari ta'lim olishga intilishlari va o'quv vazifalarini belgilash ko'nikmalarini o'zlashtirganlaridan so'ng, ularning kognitiv kompetentsiyasini rivojlantirishning yangi bosqich boshlanadi. Bolalar turli xil ta'lim muammolarini hal qilish jarayonida nazariy bilimlarni to'plashni boshlaydilar va umumiy harakat usullarining namunalarini o'zlashtiradilar. Ushbu bosqichda o'qitishning maqsadi boshlang'ich sinf o'quvchisining asta-sekin samarali o'quv faoliyati (o'quv ishlarining umumiy usullari) ko'nikmalari va malakalariga ega bo'lgan tajribali o'quvchiga aylantirish etib belgilangan. Ushbu maqsadga erishish uchun o'qituvchi, psixolog va ota-onalar o'rtasida yaqin hamkorlik o'rnatish muhim [3].

Ushbu bosqichning oxiriga kelib, bolalar o'qituvchining ularga tayyor javob berishini kutmasdan, mustaqil ravishda yangi muammolarni hal qilish yo'llarini izlashni o'rganishlari kerak. Ular jamoada ishlashlari, bir-birlarini tinglashlari va jamoaviy qarorlar qabul qilishni bilishlari kerak. Shuningdek, bolalar o'z va o'rtog'larining mehnat natijalarini mustaqil ravishda baholay olishlari kerak.

Ushbu bosqichda o'qituvchi bolalarga o'qish, yozish, hisoblash va h.k. kabi ta'limiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi juda muhim, shuningdek, ularga turli xil muammolarni hal qilish uchun ushbu ko'nikmalardan qanday foydalanishni tushunishga yordam berishi kerak. Bundan tashqari, o'qituvchi bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga e'tibor qaratishi kerak, masalan, boshqa odamlar bilan muloqot qilish, jamoada ishlash va h.k. bu bolalarning o'qishlarida va umuman hayotda muvaffaqiyat qozonishiga yordam beradi.

2-sinfdan boshlab bolalar asta-sekin yangi bilimlarni o'zlashtirishga yordam beradigan maxsus o'qitish usullaridan foydalanishni o'rganishlari uchun sharoit yaratish jarayoni boshlanadi. Ushbu bosqichning oxiriga kelib, boshlang'ich sinf o'quvchilari ma'lumotni faol qayta ishlash va katta hajmdagi materiallarni yodlash uchun turli xil usullarni qo'llashni bilish kerak. O'zlashtirgan bilimlarni tushunish uchun u materialni asosiy ma'nosini o'zgartirmasdan, quyidagi usullardan foydalangan holda tahlil qilishi kerak:

semantik guruhlash (matni qismlarga ajratgan holda o'rganish);

qismlarning belgilash (har bir qismga nom berish);

materialni rejalashtirish;

tayanch nuqtalarni ajratib ko'rsatish (alohida kalit ibora va so'zlar);

materialni yaxshiroq eslab qolish va ko'paytirishga yordam beradigan qo'llab-quvvatlash sxemasini tuzish.

Ushbu bosqichning oxiriga kelib boshlang'ich sinf o'quvchilari oqilona ko'nikma va malakalarni egallashlari uchun o'qituvchi va ota-onalarning muayyan tamoyillarga muvofiq tizimli, mas'uliyatli hamkorlikda ish olib borishlari zarur. Birinchidan, tizimliylik tamoyiliga amal qilish, oddiydan murakkabga o'tish faoliyat tizimini amalga oshirishini ta'minlaydi. Ikkinchidan, ratsional usullarni o'zlashtirishda muntazam amaliyot talab etiladi.

Shunday qilib, kognitiv kompetentsiyani shakllantirishning ikkinchi bosqichining oxiriga kelib, boshlang'ich sinf o'quvchilari tushunish va yod olish chuqur tahlil natijasi sifatida o'quv materiallarni o'zlashtirish jarayonini bajarishlari kerak. Bu ularga ortib borayotgan o'quv talablari va ma'lumotlar hajmini muvaffaqiyatli yengishga yordam beradi. O'quvchilar o'z bilimlarini turli vaziyatlarda, ham standart, ham o'zgaruvchan holatlarda qo'llashni bilishlari kerak.

III bosqich (4-sinf): nostandart vaziyatlarda olingan bilim, ko'nikma va malakalarni takomillashtirish (bilimlarni o'zlashtirishning ijodiy darajasi); refleksiyalash va mustaqil ta'lim olishga qodir bo'lgan o'quvchining real pozitsiyasining paydo bo'lishi.

Kognitiv kompetentsiyani shakllantirishning dastlabki ikki bosqichini muvaffaqiyatli tugatgandan so'ng, boshlang'ich sinf o'quvchisi asta-sekin haqiqiy ta'limiy pozitsiyasini rivojlantira boshlaydi. Bu boshlang'ich sinf o'quvchisi ta'lim muhitida o'qituvchining ko'rsatmalariga tanqidiy fikrlarsiz amal qiladigan, shunchaki "maktab o'quvchisi" sifatida harakat qilishni to'xtatadi. Buning o'rniga, o'quvchi ta'lim jarayonida tashabbuskorlik va mustaqillikni namoyon qila boshlaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisi yangi turdagi vazifa yoki vaziyatga duch kelganda, u endi o'qituvchi tomonidan ilgari o'rganilgan naqshlar yoki harakatlarni qo'llash bilan cheklanmaydi. Buning o'rniga, u muammoni hal qilish yoki vazifani bajarishning yangi usullarini izlay boshlaydi. Bu jarayon nafaqat ko'rsatmalarni takrorlashni, balki o'z bilimlarini faol qo'llashni, shuningdek, muqobil yondashuvlar va yechimlarni izlashni ham o'z ichiga oladi.

Ushbu yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchisiga tahliliy ko'nikmalarini, shuningdek mustaqil fikrlash va ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishga imkon beradi. Natijada, o'quvchi turli xil ta'lim muammolarini muvaffaqiyatli hal qilishga yordam beradigan ularni hal qilishda yanada moslashuvchan va samarali bo'ladi.

Ushbu xatti-harakatlarning asosiy psixologik mexanizmi bolaning o'z imkoniyatlarining chegaralarini aniqlash, unda hali bilmagan yoki ega bo'lmagan bilimlarni unda mavjud bilim va ko'nikmalardan ajrata olish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Boshlang'ich ta'limning natijasi - bu kattalar yordamida faol ravishda o'z-o'zini o'rganadigan, tobora malakali bo'lib boradigan bolani tayyorlash sanaladi.

Boshlang'ich ta'limning uchinchi bosqichida o'qituvchining asosiy vazifasi bolalarning ta'lim muammolarini birgalikda hal qilish jarayonida olgan qobiliyatlari va ko'nikmalarini rivojlantirishni individuallashtirish uchun psixologik va pedagogik sharoitlarni yaratishdir.

Ushbu bosqich ko'proq umumiy o'qitish usullaridan individual yondashuvga o'tishni anglatadi. O'qituvchi har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlari va xususiyatlarini, shuningdek ularning individual qobiliyatlari va qiziqishlarini hisobga olishi

kerak. Buning uchun o'quvchilarga o'quv materialining ayrim jihatlarini, shuningdek, ularning afzalliklari va o'rganish uslubiga mos keladigan o'rganish usullarini tanlash imkoniyatini berish muhimdir.

Bunday sharoitlarni ta'minlash uchun o'qituvchi turli xil o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirish uchun har xil formatdagi tabaqalashtirilgan o'qitish usullaridan foydalanishi mumkin. Bunga individual yoki guruh mashg'ulotlarini o'tkazish, juftlikda ishlash, interfaol ta'lim usullaridan foydalanish va boshqalar kiradi.

Bundan tashqari, har bir o'quvchi muvaffaqiyatga erishish uchun o'zini ishonchli va g'ayratli his qiladigan sharoitlarni yaratish muhimdir. Bunga o'qituvchi tomonidan qo'llab-quvvatlashi, yutuqlarni rag'batlantirish va maqtash, shuningdek, o'quvchilarga kuchli va zaif tomonlarini tushunishga hamda ko'nikmalarini yanada rivojlantirishga yordam beradigan fikr-mulohazalar berish kiradi.

XULOSA. Shunday qilib, boshlang'ich ta'limning uchinchi bosqichida o'qituvchi har bir bolaning o'ziga xos qobiliyatlari va ko'nikmalarini rivojlantirish uchun sharoit yaratib, individual ta'limning yordamchisi rolini o'ynaydi [2].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Выготский Л.С. Педагогическая психология. Л.С.Выготский, В.В.Давыдов. - М., 1991.- 400 с.

2. Слободчиков В.И. Генезис рефлексивного сознания в младшем школьном возрасте //В.И.Слободчиков, Г.А.Цукерман //Вопросы психологии - 1990. - №3 - С.31-42.

3. Хуторской, А.В. Ключевое понятие компетентности в современном образовании. Знание. Понимание. Умение, 4, 58-64 2011 г.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 29.04.2019-yildagi PF-5712-son.

5. Pedagogik atamalar lug'ati // R.X. Djuraev va boshqalar.- "Fan" nashriyoti. Tashkent. -2008. 198 - b. 105-sahifa.

6. The U.S. National Board of Education Assessment (NAEP). "Trends in the cognitive development of children from 4 to 18 years old." Washington, DC: U.S. National Board of Education Assessment, 2021. 54 p.